
Лариса Нагорна

**ТЕОРІЯ РЕГІОНАЛІЗМУ:
СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ**

Коли у 1980 р. блискучий аналітик Е. Тоффлер написав, що «децентралізація стала гострим політичним питанням від Каліфорнії до Києва», він чесно зізнавався, що йому важко уявити собі фактичний розпад Радянського Союзу. Але вчений інстинктивно відчував, що відцентрові сили, приймаючи форму відкритого сепаратизму, регіоналізму, автономії або децентралізму, уже винесли вирок масовому суспільству індустріальної ери, а Третя Хвиля новітніх трансформацій потужно тиснутиме на національні держави знизу. Антицентралістські тенденції, доводив він, створюють зовсім нове суспільство і роблять учорашні правила застарілими. Якщо хтось намагатиметься управляти економікою Третьої Хвилі за допомогою централізованих інструментів, він уподібниться лікарю, який бездушно виписує однакову дозу адреналіну кожному хворому, незалежно від того, що саме йому болить¹.

Минуло трохи більше як чверть століття, і прогнози Тоффлера — і найсміливіші, і найпесимістичніші — дивовижним чином справдилися. Метафоричний образ «зіткнення хвиль» не тільки матеріалізувався на практиці, але й дав рентгенівський знімок тих соціальних і політичних сил, які неспізнанно змінили обличчя планети. І роль регіоналізму як ідеології й політичного руху у цьому процесі й справді виявилася багато в чому визначальною. Він не лише став дійовою формою боротьби за демократію, але й перетворився у потужний чинник європейської інтеграції. І при цьому видозмінився сам — до такої міри, що поняття «новий регіоналізм» увійшло в усі новітні енциклопедії й політичні словники.

XXI століття сьогодні часто іменують «століттям регіонів», і це вже не сприймається як данина модним «багатополярним утопіям». Світове політичне поле зазнало на межі тисячоліть таких трансформацій, які дають підставу для тверджень про початок руйнування Вестфальської світової системи, ґрунтованої на фундаменті національних держав. Людство з подивом переконалося, що цей фундамент дає тріщини — взаємодія на наднаціональному й субнаціональному рівнях робить посередництво

---

¹ Тоффлер Е. Третя Хвиля. — К., 2000. — С. 229–233, 279–282.

держав необов'язковим, а регіони дедалі частіше стають суб'єктами міжнародних відносин. Національна територія перестає бути ексклюзивним економічним простором даної держави: наступ глобальних корпорацій виводить проблему території, як і відносини праці й капіталу, поза національні рамки. У віртуальному світі планетарного масштабу втрачають смисл відстані й кордони, змінюються звичні для фізичного світу просторово-часові уявлення. Територіальні проблеми від цього не зникають, але виявляють здатність до «розмивання», а відтак і до затемнення суті конфліктної взаємодії. У незрілих соціумах, які нездатні досягнути нову реальність, вони можуть стати джерелом політичної нестабільності.

Не доводиться у цих умовах дивуватися тому, що проблеми співвідношення глобального, регіонального і локального на початку XXI ст. опинилися в епіцентрі соціального аналізу. Всюдисутність глобалізаційних процесів — із безпрецедентними масштабами діяльності транснаціональних корпорацій, майже безперешкодним «переливанням» потоків товарів, грошей, людей, ідей через державні кордони — змусила людство замислитися над перспективами узгодження глобальних, національних, регіональних, корпоративних, локальних інтересів і цінностей. Виявилось, що «бій глобального з локальним» (формула Б. Мазліша) йде вже не лише на тлі конкретних територій, але у межах значною мірою абстрактних просторів — адміністративного, правового, інформаційного, культурного, інтелектуального та інших. В арсеналі творців «нової Європи» з'явилися ідеї «життя без урядів», і вже чимало регіонів в рамках цієї структури намагаються напряду контактувати з Брюсселем. У новітніх моделях демократичної інтеграції регіональний рівень присутній «на рівних» із комунальним, національним та наднаціональним.

Найбільш узагальнені схеми багаторівневості у прийнятті політичних та інших рішень відштовхуються від дихотомічної теорії соціальної організації (глобальне/локальне); саму появу дискурсу глобалізації прийнято пов'язувати із «просторовізацією» теорії змін. Інтерес до метатеорії простору зумовлюється як визнанням недостатності його фізико-географічних трактувань і введенням у поняття «простір» інформаційної складової, так і певною девальвацією реальної («вульгарної», «ідеологічної») геополітики. Сучасна, концептуальна геополітика базується на системному підході до дослідження соціального простору, який має світовий, національний, регіональний і локальний виміри. Висока питома вага інформаційної складової перетворює класичну геополітику в геоінформаційну із виразним акцентом на метарегіональність і крос-культурній взаємодії.

Складний взаємозв'язок між глобальним, національним, регіональним і локальним усвідомлюється, однак, не всюди і не всіма. Британський географ П. Тейлор слушно звертає увагу на

те, що концепція глобалізації доволі часто стає жертвою власного іміджу. «Глобальні процеси» трактуються як такі, що ведуть до створення гомогенного, одноманітного світу або як платформа для уніфікації, що нібито знищує національні й регіональні особливості. Чому ж у такому разі регіональні зв'язки у бізнесі відіграють настільки важливу роль, а національні уряди лишаються найбільш впливовими політичними інститутами у світі? Очевидно, тому, вважає він, що хоч яким би важливим був глобальний процес, його успіх залежить не від географії, а від соціальних та інших особливостей регіону. До того ж глобалізація, являючи собою складну суміш різних сфер людської діяльності, сама створює локальність. А, отже, загроза уніфікації світового співтовариства надто перебільшена².

У контексті переосмислення дихотомії «локальне/глобальне» відбувся перегляд на рубежі ХХ і ХХІ століть усіх просторових характеристик суспільних явищ. При цьому увага фокусується на двох взаємозалежних тенденціях — активізації глобальних інтеграційних процесів, з одного боку, і локалізації в межах самої глобальності, з другого. Становлення глобальності трактується як рух, який іде не лише «згори», але й «знизу», через активізацію локальних співтовариств і взаємодію локальних культур. Глобалізація при цьому постає не просто як череда структурних економічних і соціальних змін, що надають світовій системі нової (інтегральної) якості, але й як сума кардинальних зрушень в умонастроях і способах взаємодії. А в ролі «протифаз глобалізації» (термін А. Мельвіля) найчастіше фігурують регіоналізація, локалізація і фрагментація.

Зараз уже для всіх очевидно, що глобалізація й регіоналізація являють собою дві сторони одного процесу, який розвивається суперечливо і стрибкоподібно. І. Кононов називає цей процес постіндустріальним переходом, хоча точніше було б говорити про глоболокалізм чи глоборегіоналізм. Його сутність визначається усвідомленим прагненням локальних і регіональних спільнот створити своєрідну противагу деструктивним наслідкам глобалізації. «Оскільки глобалізація ускладнила інституціональну регуляцію суспільного життя на рівні національних держав, ця регуляція почала переміщатися на регіональний рівень. Це відповідь сил соціальної організації на збої, що виникли. Здійснюючись на двох рівнях, наднаціональному та субнаціональному, регіоналізація поряд із зусиллями національних держав може сприяти подоланню аномії, спричиненої сучасною формою глобалізації»³.

² *Тейлор П. Дж.* Региональность в сети глобальных городов // *Международный журнал социальных наук.* — Т. XIV. № 51. 2005 — РАН/ЮНЕСКО. — С. 3, 25–26.

³ *Кононов І.* Соціологія і проблеми просторової організації суспільства // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2004. — №4. — С.60.

На фоні зростання ролі цивілізаційних ідентичностей і посилення їхнього протиборства у сучасному світі ті національні самоідентифікації, які співвідносилися із державним суверенітетом, помітно програють і поступово втрачають свої позиції. Дедалі гучніше лунають голоси з констатацією зниження ролі держав у сучасному світі і, відповідно, із постановкою під сумнів державного суверенітету як організуючого принципу міжнародних відносин. «А навіщо нам суверенітет?» — запитує, приміром, президент ради з міжнародних відносин (США) Р.-Н. Хаас. Його конкретні пропозиції зводяться до необхідності знайти нове визначення поняттю «суверенітет» — таке, яке б узгоджувалося з реаліями глобалізації. В умовах, коли держави вже не можуть контролювати перетин товарами, людьми, ідеями, зброєю своїх кордонів, доводить він, «суверенітет не тільки слабшає в реальності — ...він повинен стати слабшим...Наше поняття суверенітету повинне бути швидше умовним, навіть договірним, аніж абсолютним»⁴. Такі підходи межують із запереченням ролі національної (загальногромадянської) ідентичності як пріоритетної в системі ціннісних орієнтацій сучасної людини. Але водночас вони порушують проблему «заміни», і в ролі такого замітника, як правило, виступають або цивілізаційні ідентичності, або ті, які найтісніше пов'язані з територією — регіональні й локальні.

Глобалізація, отже, лише на перший погляд виступає як антитеза регіоналізмові й локальності. Співвідношення між ними, яке Р. Робертсон ще у 1992 р. вклав у дотепну, хоч і дещо громіздку, формулу «двостороннього процесу взаємопроникнення універсалізації партикуляризму і партикуляризації універсалізму»⁵, виявилось більш складним, ніж тоді уявлялося. Зате уведений ним термін «глокалізація», який у той час сприймався як оксюморон, нині упевнено відшукує свою нішу у тезаурусі соціогуманітаристики. «Гібридне» поняття, яке прийшло у науковий простір із сфери бізнесу й маркетингу, виявилось зручним для аналізу як процесів формування єдності на основі безлічі локальних форм, так і особливостей адаптації глобальної економіки й культури до умов окремих держав і регіонів. І тепер вже сайти Інтернету рясніють не лише згадками про глокалізацію, але й поняттями «глокальний конфлікт», «глокальний модернізм», «глокальні війни» тощо. З'явилося навіть поняття «глокал-анклавізація», яким позначається складний динамічний процес переплетення тенденцій до інтеграції й дисперсії.

Ослаблення ролі держав у сучасному світі зазвичай пов'язують із запровадженням мережевого управління та мережевої

⁴ День. — 2006 — 21 лютого.

⁵ Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. — London, 1992. — P. 100.

кооперації. Т. зв. безсуб'єктні форми комунікації, що становлять інструментарій посередництва, трактуються як багатомірні і всюдисутні, а неформальні корпоративні зв'язки — як більш ефективні порівняно із застиглими ієрархіями державного управління. Мережі й справді можуть брати на себе деякі функції держави і досягати вражаючих успіхів в економічній, комунікаційній та інших сферах. Але мережеві асоціації не ставлять перед собою стратегічних завдань і не несуть відповідальності перед громадянами за підтримання належного рівня життя. А головне — за самою своєю природою вони або взагалі не втручаються в орієнтаційну сферу політики, або спрямовують потік дискурсивного формування думок у русло корпоративних інтересів. У формуванні громадянської ідентичності і підтриманні суверенітету, як, зрештою, і у налагодженні міжнародного співробітництва, національну державу поки що ніхто не здатен замінити.

Інша річ, що і сама роль держави, і особливо підходи до визначення її функцій уже не можуть лишатися незмінними. Парадигма державоцентризму захиталася, і тому кожна держава мусить по-новому вибудовувати свої відносини із власними соціумами і з сусідами. Йдеться насамперед про співвідношення демократії і свободи, індивідуальних та колективних прав, про більш уважне врахування особливостей протестного реагування. А також про нову роль територіальності, збалансування тенденцій до централізації й децентралізації, про ступінь толерантності у сприйнятті інакшості.

Один з найбільших парадоксів глобалізованого світу полягає у тому, що єдиного простору-часу для його членів все ж не існує, і перспективи кожного соціуму перебувають у зворотній залежності від тієї ритміки розвитку, яку він обирає для себе. Уповільнений темпоритм означає втрату позицій і загрозу національним інтересам. Перспективи скористатися перевагами єдиної структурно-функціональної системи скорочуються, натомість зростають політичні й соціальні ризики.

Серед ризиків, з якими стикаються держави, нездатні вписатися у динамічний світ поліфонічних глобальних трансформацій, найменш усвідомлюються ті, які мають інформаційну природу. Корпоративний поділ медіаринку і його комерціалізація, впровадження у побут Інтернету породили феномен віртуальної політики, здатної моделювати проблеми і навіть події. У такому перекодуванні традиції є свої позитиви — незмірно розширилося поле плюралізму думок, з'явилися нові можливості для формування дійової опозиції. Але не меншою, а, точніше, значно більшою мірою цей процес розширює канали маніпулювання масовою свідомістю. Запущені в мережу недостовірні відомості важко перевірити, ще важче спростувати. Втручання зарубіжних політтехнологів і величезні дози чорного піару під

час виборчих кампаній здатні до невпізнанності викривити картину волевиявлення громадян і в такий спосіб істотно впливати на формування загальнодержавних пріоритетів.

Процеси глобалізації потягнули за собою, таким чином, істотно видозмінений характер взаємодії різних типів простору. Існує чимало глобальних теорій, які розглядають глобалізацію як детериторіалізацію — втрату прив'язки соціальних процесів до фізичного простору. Саме з таким критерієм підходить до її аналізу відомий представник соціології культури А. Ападураї у своїй книзі «Сучасність на повний зріст. Культурні виміри глобалізації» (1996). Той «глобальний культурний потік», який утворився на наших очах, він поділяє на п'ять культурно-символічних просторів: етнопростір (*ethnoscape*) утворюється потоками іммігрантів, біженців, туристів; технопростір (*technoscape*) — потоком технологій; фінансовий простір (*finanscape*) — потоком капіталів; медіапростір (*mediascape*) — потоком образів; ідеопростір (*ideoscape*) — потоком ідеологем. На переконання Ападураї, саме ці нестійкі і швидкоплинні простори є будівельними блоками тих «уявних світів», які створюють нові конфігурації групових ідентичностей⁶. Первісна дихотомія «глобальне — локальне» набуває нового вигляду — «територіальне — детериторіалізоване». Однак така детериторіалізація сама по собі здатна активізувати регіоналістські прояви.

Крах двополюсного світоустрою, пов'язаний із розпадом Радянського Союзу, зумовив необхідність по-новому подивитися не лише на проблему взаємозв'язку глобального, національного й регіонального розвитку, але й на самі усталені концепти регіоналізму й регіоналізації. Доводилося зважати на появу регіоналізму не лише як системи ідей, але й як соціального руху, що обстоює пріоритет власних, місцевих інтересів і цінностей. Не можна було не реагувати і на очевидну «політизацію» регіоналізму з притаманною їй подвійною динамікою: від автономії до федералізації і від націоналізму до сепаратизму. Нарешті, належало наповнити новим змістом розпливчату категорію «регіоналізація», передбачивши, зокрема можливість її застосування стосовно зміни територіальної організації держав з метою більш повного врахування регіональних відмінностей.

Внаслідок стрімкого поширення явищ регіоналізму термін, і без того полісемантичний, виявився надмірно перевантаженим смислами, що входять у сферу політики й культури. З'явилися додаткові труднощі у розмежуванні понять *регіоналізм і сепаратизм*, *регіоналізм і націоналізм*, *регіоналізм і периферійність* тощо. Зрештою порівняльна політологія знайшла ключ до їх розрізнення, хоча на практиці регіоналізм досить часто розгля-

⁶ Див.: Ападураї А. Современность в полный рост. Культурные измерения глобализации// <http://www.socis.isras.ru>.

дався і як проект побудови власної державності, і як нахил до сепаратизму, і як етнічний протест.

Нова активізація регіоналізму на рубежі тисячоліть відбувається в руслі пошуку відповідей на виклики часу, від реагування на які залежить збереження відносного стану стабільності на планеті. Всеохопна глобалізація не лише спрощує комунікації, перетворюючи світ у цілісність. Вона загострює суперечності між загальнолюдськими інтересами у взаємопов'язаному світі й інтеграційними та відцентровими процесами, що породжуються незбігом інтересів країн «золотого мільярда» і решти світу. Глобальний капітал, за точним спостереженням З. Баумана, веде «велику війну за незалежність від простору, поділяючи світ на «потоки» й «місця», тобто на тих, хто живе у часі, і тих, хто живе у просторі»⁷. Водночас виникають проблеми сумісності чи несумісності різних локальних цивілізацій і ймовірного перерозподілу центрів сили і впливу. Нові проблеми створює пошук нової ідентичності державами, що пережили технологічний і емоційний шок у зв'язку з девальвацією наприкінці ХХ ст. усталених ціннісних систем. Аналогічний процес пошуку відбувається і на особистісному рівні; при цьому, за логікою того ж Баумана, людину «мучить» не сам по собі вибір ідентичності і навіть не її визнання іншими, а проблема зміни вибору в разі, якщо раніше обрана ідентичність втрачає цінність, позбавляючись якихось привабливих рис⁸.

На рубежі тисячоліть стало очевидно: процеси глобалізації суттєво відмінні від тих, які впродовж десятиріч позначалися поняттями інтеграції чи інтернаціоналізації. Базисна трансформація системи міжнародних зв'язків і суттєві зміни в галузі масових комунікацій знаходять свій прояв у зменшенні ролі націй-держав і «спресуванні» політичного простору до меж «світового села». Збільшення прозорості державних кордонів стирає грані між внутрішньою і зовнішньою політикою. На фоні добровільного чи вимушеного звуження сфери державного суверенітету відбувається формування елементів світового транснаціонального менеджменту у вигляді глобальної мережі. А, отже, і основоположні принципи традиційних міжнародних відносин, побудовані на системі взаємодії суверенних держав, поступово втрачають силу.

На такому фоні перетворення регіоналізму у важливий чинник світоустрою відбулося природно і для багатьох непомітно. Активізувалися і регіональні міждержавні об'єднання, і регіони всередині держав. Яскравим феноменом сучасного світу став Європейський Союз держав, який часто характеризують як Європу регіонів. Транскордонне співробітництво покликало до життя нові норми регіонального права. На пострадянському просторі регіони також

⁷ Bauman Z. Wasted Lives. Modernity and its Outcasts. — Cambridge. — 2004. — P. 18–19.

⁸ Бауман З. Индивидуализированное общество. — М., 2002. — С. 185.

відчули себе активними гравцями на політичній сцені. З'явилися могутні регіональні бізнес-структури, що дало підстави говорити про регіональні клани. За регіональним принципом почали утворюватися політичні партії та громадські об'єднання.

Видозміни у політичному структуруванні потягнули за собою необхідність осмислення концепту регіоналізму у новому контексті, з врахуванням нелінійного характеру сучасного світового розвитку та множинності вимірів у порівняльному аналізі. Вибудова «політичної генеалогії» держав і регіонів сьогодні здійсненна на основі осмислення не лише історичних і культурних традицій, але й «рівнів еволюційної зрілості» на кожному історичному етапі, а також усього комплексу різнобічних внутрішніх і зовнішніх впливів, корекції кордонів, структури взаємозв'язків між різними групами країн. Доводиться враховувати і поліцентричність сучасного світу, в якому співіснують різні «поверхи» й рівні суспільної самоорганізації. Дж. Розенау виокремлював три такі рівні: мікрорівень (взаємодія громадян), макро-мікрорівень, на якому відбувається взаємодія індивідів з їхніми колективностями (collectivities) та глобальний макрорівень. Група російських політологів запропонувала більш складну систему рівнів політичної організації, в якій окремо виділяється локальний (муніципальні і кооперативно-общинні форми організації) та субнаціональний рівень (організація у формах земель, штатів, автономій, консолідація громадянських ініціатив на основі регіонального соціокультурного партикуляризму тощо). На цьому фундаменті вибудовується координатна мережа світової політики у вигляді чарункового («ячеистого») пласту територіальних політій⁹.

Виокремлення у структурі поліцентричності локального й субнаціонального рівнів зумовлює підвищену увагу до складових відповідного тезаурусу. Більшість дослідників (услід за Дж. Розенау, який ввів у обіг споріднений, теж «гібридний» термін «фрагмеграція» на означення взаємопроникнення фрагментації та інтеграції) розглядають процеси регіоналізму й локалізації як своєрідний «побічний продукт» глобалізації. Для інших (як-от для вже згаданого професора Массачусетського технологічного інституту Б. Мазліша) взаємодія глобального і локального уявляється гостро конфліктною — настільки, що передається метафорами «бій» та «битва». Однак обидві сторони вважають архіважливим дослідження усіх граней проблеми «глобальне — локальне» з врахуванням нової ролі регіоналізму. За Мазлішем, «це складне соціологічне й філософське завдання — основоположне питання нашого часу»¹⁰.

⁹ Мельвиль А. Ю., Ильин М. В., Мелешкина Е. Ю. Методология универсального сравнения мировой политики // Политическая наука. — 2007. — № 3. — С. 21–23.

¹⁰ Мазлиш Б. Глобальное и локальное: понятия и проблемы // Социс. — 2006. — № 5. — С. 31.

Ті нові інформаційно-когнітивні й комунікативні можливості, які з'явилися у сучасній науці упродовж останньої чверті століття, допомогли знайти методологічний ключ до пояснення складної взаємодії глобалізаційних і відцентрових процесів. Нову парадигму виробництва наукових знань було запропоновано в руслі т. зв. *антропологічного повороту* у суспільних науках і пов'язаного з ним докорінного переосмислення понять «соціальність» і «культура». Те, що спочатку здавалося «даниною моді» — підвищений інтерес до проблем людини, її історичного досвіду, її світовідчуття — потягнуло за собою зміщення дослідницького інтересу від абстрактного «народу» і не менш розмитих категорій економіки, політики, ідеології і т. ін. до проявів індивідуального, часткового, неординарного, глибоко закоріненого у підсвідомості. Цей поворот відразу ж вивів на перший план категорію ідентичності, оскільки лише через співпричетність людини до певної спільноти і до певної системи поглядів можна було пояснити домінування групового інтересу і пов'язаних з ним переструктурувань соціумів. Паралельно відбувалося зміщення акцентів від «центрів влади» до «периферій», чим була зумовлена поява нових дискурсивних практик, пов'язаних із осмисленням складних взаємодій Заходу і Сходу, Окциденту й Орієнту.

Підвищення ролі дискурсивної складової у соціальному аналізі підняло планку осмислення основоположних засад і головних інструментів людських взаєностосунків. З антропологічним поворотом виявився тісно пов'язаним *лінгвістичний*, породивши водночас оновлену філософію комунікації. «Мовний реєстр» нових підходів дістав прояв у розгляді мови не просто як засобу комунікації, але й як тривкої основи усякої, у тому числі політичної, взаємодії. Ідентичності знов опинилися у центрі уваги і навіть дістали нове «джерело живлення» — дискурс почав розглядатися як символічне оформлення ідентичності, а сама вона несподівано постала у вигляді центру, навколо якого обертається уся культура. Що ж до регіоналізму, то він нарешті здобув шанс на адекватне термінологічне відображення. Оскільки у нових дискурсах у фокусі суспільної уваги опинилися не стільки імпульси, які йдуть із всевладного Центру, скільки реакції розкутих і фрагментованих «периферій», миритися далі із розмитістю поняття «регіоналізм» не було ані можливості, ані потреби. Розмаїття ідентичностей відкривало шлях до різних варіантів групового й індивідуального самовизначення, а, отже, і до визнання різних іпостасей регіоналізму, зовсім не обов'язково деструктивних.

Так, непомітно для багатьох, відбувся ще один своєрідний пізнавальний поворот, який привів зрештою до нового бачення усього комплексу проблем, пов'язаних із політизованою регіональністю. Бінарна опозиція «центр/периферія» почала втрачати чіткі обриси, постаючи то у вигляді туманної сірої зони, то у

вигляді майже стертої лінії. Поява на перетині цілого ряду установлених галузей наукового знання нових міждисциплінарних «просторів» і «полів» зумовила і потребу у новій науковій «метамові», і пошук нових критеріїв науковості, що враховують складну, нелінійну динаміку цивілізаційного поступу. Природно, що потребу у цьому першими відчули високорозвинуті, глобально-орієнтовані соціуми. У США ажіотаж навколо ідей «мультиверсуму» й мультикультуралізму поступається місцем поглибленому інтересу до локалітетів і соціокультурних традицій. У Франції «школа «Анналів» виразно еволюціонує у бік вивчення «мов ментальностей» у широкому діапазоні від «макро-» до «мікроментальностей». У Німеччині «друге дихання» дістало традиційне «народознавство» (Volkskunde), якому соціум уже «пробачив» колишній крен у бік нацистської ідеології. Тепер воно наново шукає свою нішу, обираючи поміж звичним «землезнавством» та модним «неоєвропейством». Геокультурний градієнт «Захід — Схід» лишається при цьому основною домінантою в усіх сферах німецького соціогуманітарного знання.

На основі міждисциплінарного синтезу нового обличчя набула регіоналістика, що досить довго існувала у вузькому просторі, обмеженому географізацією кордонів та розміщенням продуктивних сил. Сьогодні вона впевнено і небезуспішно претендує на роль комплексної теорії осмислення просторовості включно з проблемами «внутрішньої геополітики». Її амбітна мета — «стати фундаментальною, повсюдною дисципліною-базисом для... нового рівня інтеграційного процесу, значно менш «штучного», наближеного до практики»¹¹. Регіональні сюжети присутні у кожному сегменті соціогуманітаристики. Філософія фокусує увагу на проблемах «частина — ціле», «центр — периферія», досліджує ієрархію універсалістських і регіональних цінностей. Політологи дискутують навколо переваг і вад унітаризму й федералізму, конструюють моделі «розмежувань» і «розколів». Культурологи зосереджуються на локальних ідентичностях і культурних ландшафтах, історики — на територіальних поділах і переділах, міграціях. Лінгвісти відшукують «регіонолекти», психологи — джерела й витоки поділів на «своїх» і «чужих». Про географів і економістів не доводиться й говорити — для них районування завжди було головним орієнтиром, на зразок періодизації для істориків. Хоча, якщо говорити про вітчизняних економістів, то, зареєструвавши спалах дослідницького інтересу до регіоналістики у новому тисячолітті, вони все ж воліють говорити про створення науки про регіони як про перспективне завдання¹².

¹¹ Ландабасо А. И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования // Регионы и регионализм в странах Запада и России. — М., 2001. — С. 94.

¹² Злупко С. Основи регіоналогії: концептуальний підхід // Вісник НАН України. — 2004. — № 11. — С.12–24.

Складності в усталенні універсальної науки про регіони легко зрозуміти й пояснити. Міждисциплінарність регіоналістики відкриває майже необмежений простір для експериментування «на стиках», але вона ж вибудовує «простір опозицій», в якому саме поняття регіону постає у вигляді матриці, що потребує безлічі роз'яснень і уточнень. Поняття «регіон» може мати безліч синонімів (що водночас здатні виступати і як антоніми). Регіон як економічний ареал, регіон як адміністративно-територіальна одиниця, регіон як периферія, регіон як провінція, регіон як прикордоння, регіон як «мала батьківщина» — цей ряд можна продовжувати. М. Новикова слушно звертає увагу на одночасну «спів-» і «протиставленість» суміжних з регіоном семантичних (концептуальних, ментальних, культурних) понять; у деяких аспектах вони щодо регіону диференціальні, у інших — інтегральні. Суперечлива семантика регіону як культурного поняття і не менш суперечлива специфіка регіоналізму як типу світосприймання й соціальної поведінки створює, на її погляд, особливі небезпеки для гуманітарної регіоналістики. Їй однаково протипоказані і «культ периферійності», і розчинення у суміжних, «транскордонних» феноменах. Місце регіоналістики — на перехресті, це її одвічна роль. Найменший рух убік загрожує їй перетворенням у «науку-служницю», обслуговуючий апарат позанаукових інтересів¹³.

Переосмислення змісту термінів «регіоналізм» і «регіоналізація» — найпоказовіша ознака того, що регіоналістика впевнено набуває статусу науки. Сьогодні про ці терміни прийнято говорити як про «молоді, нетверді поняття»¹⁴, але ніхто не заперечує, що протягом останніх десятиріч вони наповнилися новим, значно ширшим, смислом. Донедавна регіоналізм трактувався здебільшого у негативному сенсі — як відображення небажаних відцентрових тенденцій у поляризованих соціумах, а регіоналізація взагалі не мала чітко визначеного змісту; у це останнє поняття могли вкладатися і консолідаційні, і дезінтеграційні тенденції, а подеколи воно виступало заміником звичайного районування. В СРСР поняття «регіоналізм» найчастіше використовувалося як синонім сепаратизму і загроза для територіальної цілісності. У той час як у Німеччині та Італії поняттям «культурний регіоналізм» позначалися звичайні відмінності у регіональній самосвідомості, сформовані під впливом історичних особливостей освоєння простору, у вітчизняному тезаурусі поняття «культурний регіоналізм» донедавна взагалі не існувало.

¹³ Новикова М. А. Регионалистика: вызовы и перспективы // http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kult_Nar_knp.49_1_105-108.

¹⁴ Трейвиш А. И. Регионализм и регионализация в России // Регионы и регионализм в странах Запада и России . — С. 15.

Не можна сказати, що сьогодні обриси цих понять вже є чітко усталеними: поняттям «регіоналізм», приміром, може позначатися і економіко-політичне співробітництво держав, і ідеологія регіональної політики, і політичний рух на регіональному рівні. Але дедалі більше право на домінуюче застосування виборює трактування регіоналізму як природного прагнення регіону до забезпечення власної самодостатності і розширення своїх прав — з відповідними вимогами до центральної влади щодо дотримання балансу загальнодержавних і регіональних інтересів. За Е. Томпсоном, «регіоналізм є одночасно і ідеологією, і стратегією, яка використовується з метою забезпечення переваг для регіону»¹⁵. Концептуалізація регіоналізму як соціокультурної реальності відбувається на ґрунті осмислення регіону не як території, а як співтовариства людей зі своїми інтересами й потребами, а також поглибленого аналізу культурних і психологічних механізмів відтворення, самосвідомості й самовиявлення відповідних спільнот. Своєрідна «уявлена реальність», що виникає на цьому ґрунті, являє собою певну систему образів, архетипів, культурних комунікацій, за допомогою яких забезпечується групова ідентичність індивіда, а водночас і правила оцінок та інтерпретацій просторового й соціального структурування. На такому фундаменті вибудовується і специфічна соціонормативна система — із власними сходинками внутрігрупової ієрархії.

Щодо регіоналізації, то вона здебільшого трактується як практичне втілення регіоналізму — з передачею значної частини компетенцій із національного на регіональний рівень. Для Е. Томпсона, який розглядає регіон як територіальну одиницю, що «працює між рівнями місцевого та національного урядів», поняття регіоналізації — найприйнятніше для характеристики процесу передачі повноважень або обов'язків від центрального уряду до рівня регіональних адміністрацій, а також для визнання регіональних одиниць як юридичних осіб територіального самоврядування¹⁶. У вітчизняній традиції під регіоналізацією часто розуміють нормальну реакцію суспільства на радянський гіперцентралізм. Ще частіше — це звичайний антонім до поняття «централізм» або ж система централізованого районування.

У сучасному баченні регіоналізм виступає, отже, з одного боку, як протипага уніфікації, надмірному централізму, засіб обстоювання традиційної самобутності, а з другого — як пошук і пропозиція більш ефективних форм управління й самоорганізації. У найширшому розумінні регіоналізм спрямований на ефективне використання тих можливостей, які іманентно

¹⁵ Томпсон Е. Регіони, регіоналізація та регіоналізм у сучасній Європі // Глобалізація, регіоналізація, регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. — Луганськ. — 2002. — С. 96.

¹⁶ Там само. — С.95 — 96.

закладені у територіальному поділі праці і у тому сегменті культурної багатоманітності, який має свій просторовий вимір. У тій чи іншій формі він присутній у будь-якому типі сучасних суспільств, але форми його прояву залежать насамперед від лінії поведінки держави й регіональних еліт, а також від масових суспільних настроїв. Якщо у політиці держави адекватно відображаються інтереси й потреби, зумовлені просторово-територіальним розподілом матеріальних і людських ресурсів, регіоналізм перебуває у латентному стані і рідко нагадує про себе. В іншому разі конфлікт груп інтересів призводить, як правило, до виникнення центрів регіонального тяжіння, які у своєму протистоянні центрові активно використовують коди, символи, ритуали регіональної ідентичності. Надалі, якщо процеси регіоналізації стають невідконтрольними центрові або супроводяться хаотичною децентралізацією влади, виникає реальна небезпека спонтанної фрагментації політичного простору, посилення дисфункціональності владних інституцій, появи сепаратистських настроїв.

Зрозуміло, що в різних країнах явища регіоналізму проявляються то більшою, то меншою мірою. Але подих «нового регіоналізму» відчутний повсюди. На наших очах змінюється політична карта Європи. Перемогла ідея федералізму в Бельгії (щоправда, поставивши країну на грань розпаду), дістали особливий статус п'ять областей Італії, автономні територіальні утворення стали основою регіоналізації Іспанії, Великобританія погодилася на самоуправління Шотландії, Північної Ірландії, Уельсу. У тій чи іншій формі децентралізація стає тенденцією щодо оптимізації управління і налагодження взаємоприйнятних форм співжиття.

На прикладі подій останніх десятиліть людство мало можливість переконаватися, що прояви регіоналізму зовсім не обов'язково виникають на ґрунті усвідомлених сепаратистських чи ірредентистських прагнень. Тенденції до локалізації постають, як правило, у вигляді «зворотного боку» глобалізації, як своєрідна захисна реакція на стандартизацію й уніфікацію. Вони відбивають процес наростання функціональної диференціації, яка в ідеалі має забезпечувати рівноцінне існування різних сегментів суспільства. Комунікаційна революція супроводиться ефектом «переміщення влади», створює нові локуси соціальних зв'язків і взаємовпливів. Водночас відбувається помітне підвищення ролі і статусу регіональних еліт; актуалізація фактору регіональної ідентичності тягне за собою культивування регіональних міфологій.

Намагання локальних спільнот якимось чином відгородитися від глобалізуючих проявів досить часто породжує міфологізовані уявлення про можливість повернення у патріархальний світ добра й справедливості. Але при цьому здебільшого досягається протилежний ефект: найгостріші конфлікти в сучасному світі відбуваються саме на «стиках» глобалізаційних проектів із осередками опору, що виникають на основі дисоціативного регіоналізму.

Цивілізаційні конфлікти, про які сьогодні багато говорять і пишуть, зазвичай представляються як наслідок несумісності релігійних догматів. Насправді їхня підоснова глибша. Мова йде не стільки про несумісність християнських і мусульманських цінностей, скільки про різні орієнтаційні підходи — патріархально-традиційні чи технологічно-інформаційні. Останні ще довго уявлятимуться традиціоналістам втіленням бездуховності і знеособлення. У чомусь їхні тривоги виправдані: інформаційні технології розширюють поле прагматизму, витискуючи неперехідні культурні цінності на периферію свідомості і примножуючи можливості маніпулювання нею.

Не випадково ставлення до процесів глобалізації у країнах, що не належать до зони «золотого мільярда», як правило, насторожено-стримане. Національна держава далеко не завжди гарантує громадянам стабільність, але все ж створює відчуття захищеності. Глобалізаційні процеси діють у протилежному напрямі. Розмиваючи кордони, розширюючи простір дії транснаціональних корпорацій, вони не тільки створюють очевидні загрози місцевому бізнесу, але й справляють подразнюючий вплив на суспільну думку. У багатьох державах глобалізація сприймається не стільки як об'єктивно зумовлений процес, скільки як форма зовнішнього втручання, що переслідує егоїстичні цілі.

Варто зауважити, що регіональні спільноти до настання глобалізаційної ери особливої потреби у власній самоідентифікації не відчували. Або у стані глибокої приреченості, характерної для населення колоній, або під дією цілеспрямованої пропаганди інтернаціоналізму, притаманної радянській дійсності, регіональні соціуми в особі своїх еліт не надто часто вдавалися до з'ясування свого статусу і самоідентифікаційного цілепокладання. Сьогодні ситуація змінилася докорінно. Регіон починає сприйматися як автономна, здатна до самоорганізації підсистема соціуму і водночас як особливий локальний хронотоп — із притаманною йому внутрішньою самодостатністю й цілісністю, із власною ідентичністю і власною гамою культурних традицій. Лишається тепер закріпити це бачення у теорії регіоналістики, створивши сучасну типологію регіонів і поставивши на науковий ґрунт регіональний підхід в історіографії і «ментальній географії». Лише на основі нового регіонального світосприймання і відмови від бачення регіону як безликої «периферії» можна створити таку культурно-ментальну модель сприйняття простору, яка сприятиме мобілізації творчого потенціалу регіонів і їхній консолідації на основі універсалістських, загальноцивілізаційних цінностей.